

Горбатенко Ірина Анатоліївна

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук факультету політології та права

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Соціально-політичні прояви фрустрації в умовах нестабільного розвитку

Проаналізовано поняття, основні характеристики і суспільно-політичні прояви фрустрації в умовах нестабільного розвитку. До таких проявів, зокрема, віднесено: хаотичні, непослідовні дії і когнітивний дисонанс; агресивність і насильство; апатію й індіферентне ставлення до суспільно-політичних змін; соціальну аномію; політичні стереотипи. Визначено основні напрями подолання фрустрації в контексті демократизації українського суспільства. Встановлено, що влада України досі не має чіткого уявлення про те, чого саме прагне рядовий українець і з приводу відсутності чого в нього може розвинути фрустрація. А тим часом суспільство все частіше висловлює незгоду з тим, що високоосвічена країна виявляється нездатною сформуванню нормальну партійну систему, зупинити корупцію, сформуванню справедливого судочинства, навчитися жити і працювати за європейськими стандартами. Стереотипне мислення є особливо характерним для людей, які звикли орієнтуватися на державу і для яких характерний анклавний спосіб повсякденного буття.

Ключові слова: *фрустрація, нестабільний розвиток, когнітивний дисонанс, агресивність, насильство, апатія, соціальна аномія, політичні стереотипи.*

Одним із характерних для нашого часу соціально-небезпечних явищ слід вважати фрустрацію (від лат. frustratio — обман, невдача, марне очікування, руйнування задумів). Зазначене явище визначається вченими як психічний стан, пов'язаний з невідповідністю очікувань людини її можливостям і реальному стану справ. Синонімами фрустрації є такі прояви людської свідомості як тривога, розчарування, роздратування, відчай. В умовах фрустрації люди ще бачать мету, якої вони прагнуть, але вже не бачать способів як її досягти. Особливо травматичним для людської психіки є стан розчарування внаслідок повернення до попереднього стану (чи навіть його погіршення) після демократизації

економічних і соціально-політичних відносин, позитивної динаміки суспільного розвитку, деякого покращення особистого добробуту.

Стан фрустрації може виникати внаслідок перехідних політичних ситуацій, що зумовлюють стреси, пов'язані з виникненням політичних конфліктів, кризових явищ у житті суспільства й держави; з втратою політичним лідером чи іншим суб'єктом власного «обличчя», вимушеним відходом від політичної діяльності, поразкою на виборах; з нездоланими труднощами економічного характеру (кризою розподілу, поляризацією суспільства, домінуванням несправедливості); невпевненістю людини в майбутньому.

Перехідні політичні ситуації небезпечні своєю невизначеністю, що справляє негативний вплив на людей з нестабільною психікою та сформованою свідомістю. Особливу небезпеку нестабільність перехідного розвитку становить для представників молодих поколінь. А оскільки останні є носіями майбутнього, виникає небезпека консервування невизначених суспільних відносин на довгі роки. У цьому контексті український психолог С. Прахова слушно зазначає: «Трансформаційні процеси сучасного світу ставлять людину в надзвичайно складні умови соціального життя. Нестабільність у політиці, економіці, освіті, постійні несистемні зміни в усіх суспільних галузях зумовлюють дисбаланс у визначені стійких пріоритетів, ціннісних орієнтацій та ідеалів сучасної молоді. Складні життєві обставини, які накладаються на ряд характерологічних особливостей, формують певну конфігурацію індивідуальних психологічних проявів суб'єкта, які далеко не завжди носять конструктивний характер» [1, с. 29].

Прояви фрустрації залежать від того, наскільки важливим для людини було втрачене. Значення мають і психологічні особливості самої людини: рухливість чи пасивність психіки, схильність до ілюзій чи реалізм. Хоча, в перехідних умовах не тільки пасивна, а й більш активна частина суспільства переживає некомфортний стан — внаслідок зміни роботи, сфери діяльності, місця проживання, країни. В умовах економічної нестабільності, руйнації банківської системи поряд зі зниженням загального рівня життя існує вірогідність збільшення числа психічних розладів. На особистісному рівні це означає підірване здоров'я, сімейні розлучення, немотивовану поведінку, самогубства. Все це можна кваліфікувати як відносну фрустрацію, яка, на думку французького політолога Домініка Кола, визначається самою природою людини й виявляє себе в умовах невідповідності умов життя суб'єкта його уявленням чи очікуванням, що, зокрема, засвідчують морально-філософські уявлення мислителів різних часів [2, с. 116—118].

Поряд з індивідуальною, існує також масова втрата життєвих орієнтирів, яка поширюється на цілі соціальні групи і верстви населення. Зазначений тип відноситься до системної фрустрації, основними чинниками якої є перешкоджання досягненню соціальних цілей, прагненню до збереження соціальних цінностей; одночасне переживання схожих проблем великими спільнотами, соціальними групами; виникнення напруги в діяльності соціальних структур, політичних інститутів. Крім особистих причин, фрустрацію зумовлюють соціальні потрясіння (наприклад, перехід від авторитаризму до демократії і навпаки), кризові явища, конфліктні ситуації, соціальні зміни, радикальні реформи. В українському суспільстві подібних потрясінь було вдосталь лише за останні два з половиною десятиліття — руйнування СРСР і економічна криза 1990-х років, Помаранчева революція, Революція Гідності, анексія Криму, війна на Сході. Поряд з цим, може виникати фрустрація і в цивілізаційних масштабах. Її елементи вже сьогодні проглядаються під страхом терористичних актів у європейських країнах.

Фрустрація зумовлює відповідну індивідуальну й колективну поведінку та пов'язані з нею прояви. До таких проявів зазвичай відносяться наступні.

1. Хаотичні, непослідовні дії; когнітивний дисонанс. Перехідний розвиток суспільства від одного стану до іншого зазвичай зумовлює форсовані соціально-політичні зміни, які негативно впливають на рівень суспільно-політичної стабільності. Як наслідок, на індивідуальному та колективному рівнях виникає емоційна нестабільність, що призводить до безпорадності або непослідовності при появі перешкод у діяльності — суспільної фрустрації. Остання означає нездатність до дій, спрямованих на покращення свого становища. Класичним історичним прикладом є розвиток Росії, де кожна спроба реформ закінчувалась контрреформами «зверху» або революціями «знизу». Саме з цим пов'язаний високий рівень неузгодженості, непослідовності, суперечливості у здійсненні соціальних змін майже на всьому пострадянському просторі, в тому числі і в Україні.

Нездатність еліти до реформування суспільного організму породжує фрустраційні переживання, наслідком яких в Україні можна вважати Помаранчеву революцію і Революцію Гідності. Канадський журналіст Дмитро Бергер вважає, що принциповий конфлікт між прибічниками європейського вибору України і традиційного альянсу з Росією є лише зовнішньою стороною конфлікту, оскільки протести об'єднали людей з почасти протилежними позиціями і прагненнями — «єврея і неонациста, успішного бізнесмена-айтішника і безробітного, столичного політи-

ка-популіста й забитого селянина». Більшість з них були не в змозі осмислити розмиті європейські цінності й ідеали. Їх об'єднала фрустрація, що означала розчарування не тільки в тогочасних політиках, а й у двох з половиною десятиліттях української дійсності. «Головною причиною революції стали не демократія, не європейські цінності, не знищення корупція, не махінації Януковича. Постійним рефреном було майже безнадійне "як нас це все дістало!"». Таким чином, Революція Гідності значною мірою виявилась революцією фрустрації. «Її завданням не було відновити гідність народу (українці народ гордий і так), а вириватись із зачарованого кола постійної нездатності будь-якого уряду перетворити значний потенціал немалої країни у відчутні результати. Цієї мети досі не досягнуто, не дивлячись на зусилля нинішньої адміністрації у просуванні економічних і соціальних реформ. І фрустрація продовжує зростати, оскільки початкові очікування були занадто високими, можливо, просто недосяжними в українських умовах» [3].

Фрустрацію породжують безправність громадян; широка пропаганда (через кіно, телебачення, пресу, літературу) культу жорстокості й насилля; неадекватність ціннісних установок реальному стану справ; непослідовність здійснюваних реформ. Внаслідок зіткнення індивіда з перешкоджанням (з боку уряду, політичного режиму, бюрократії) його спробам досягти певної мети, виникає дисонанс. Зазначене суспільно небезпечне явище ще в 1957 році глибоко охарактеризував американський психолог Леон Фестінгер у своїй теорії когнітивного дисонансу. Згідно цієї теорії два когнітивних елементи (думки, спрямування, вірування) перебувають у конфліктному співвідношенні. Відповідно особистість прагне активно уникати ситуацій та інформації, здатних породжувати суперечності світосприйняття, оскільки людина у процесі пізнавальної діяльності прагне встановити внутрішню гармонію, послідовність, узгодженість між своїми думками, здібностями, знаннями й цінностями [4, с. 304].

До основних умов виникнення когнітивного дисонансу Л. Фестінгер відносить наступні: прийняття рішення між кількох альтернатив на користь однієї з них із відкиданням навіть тих, які містять позитивні характеристики; невідповідність здійснюваної поведінки існуючій системі нагород і покарань; цілеспрямоване або випадкове звертання до нової інформації, яка суперечить існуючим знанням; відкрите вираження незгоди в групі, що суперечить ціннісним уявленням її членів. Теорія когнітивного дисонансу стверджує, що особистість відчуває напруженість і дискомфорт, коли має мінливі, непослідовні ідеї. Відповідно для неї характерним є прагнення усунути суперечності за рахунок зміни

знань, переконань, поведінкових установок щодо певного явища чи об'єкта, які викликають відчуття дискомфорту.

2. Агресивність, насильство. Фрустрація і агресивність тісно пов'язані між собою. Агресивність має виключно інстинктивний характер, вона є природною реакцією на фрустрацію й означає ворожість, прагнення створювати неприємності, заподіювати шкоду іншим людям і оточуючому світові загалом. У більшості країн агресія виявляється на локальному рівні, за виключенням ситуацій, пов'язаних з бойовими діями. Однак у світовому розвитку існують випадки масової ворожості, як це має місце на сучасному етапі в Російській Федерації. Тут фрустрація виявляється в агресивності, спрямованій проти уявного зовнішнього ворога, який не завжди розглядається як безпосередній винуватець невдач, але якому приписуються ворожі наміри. В історичному контексті фрустрація в цій країні пов'язана з постімперським синдромом, який породжує шовінізм — визнання панування однієї нації над іншими націями і правами людини, дискримінацію національних меншин.

Джерелом фрустрації можуть бути панівний політичний режим, система влади, міждержавні, міжетнічні, міжособистісні відносини. Однак агресія найчастіше спрямовується не на джерело фрустрації, а на сторонній об'єкт. Агресивність виявляється як у фізичній поведінці (войовничі дії), так і у вербальній (словесні погрози, висловлення сарказму, неприязні, ненормативна лексика). Ситуативна агресивність виявляється епізодично. Більш небезпечною є стійка агресивність, яка виявляється скрізь і завжди там, де для цього складаються відповідні умови.

Соціальні групи вдаються до агресії, насильства, коли відчувають невідповідність між тим, чим вони є насправді, й тим, на що вони (на їхню думку) заслуговують. Виникнення насильства, як на індивідуальному, так і на колективному рівні, завжди пов'язане з фрустрацією. І навпаки — відчуття фрустрації завжди веде до певних форм насильницької боротьби. У цьому контексті український політолог І. Воронов зазначає: «Постійне обмеження потреб та інтересів людей може призвести до ескалації напруженості, що, у свою чергу, торує шлях до національної катастрофи» [5, с. 8].

Розрізняють вороже й інструментальне насильство. У першому випадку йдеться про заподіяння шкоди опоненту, задоволення агресивної установки по відношенню до нього. Цей тип зазвичай проявляється в етнічних конфліктах. Інструментальне насильство є довготривалим, спрямованим на досягнення запланованого результату. Рівень політичного насильства залежить від характеру правлячого режиму — дозвіль-

ного, заборонного, репресивного. Історія засвідчує, що насильство значно зростає в умовах примусу.

У контексті міждержавного та міжнаціонального функціонування фрустрація веде до конфліктів, що викликає соціальну напругу в цілому. Оскільки конфлікт — це насильницьке або ненасильницьке зіткнення між двома групами людей, то в створених ним умовах виникає соціальна напруга, яка призводить до того, що людина чи соціальна група, внаслідок неможливості забезпечення певних цінностей, реагують на сформовану ситуацію тією чи іншою формою девіантної поведінки, аж до застосування агресії чи насильства. В умовах погіршення політичної ситуації на гостроту конфлікту впливає оцінка людьми власного майбутнього, його перспектив. Страх перед майбутнім мотивує певні дії і визначально впливає на політичну поведінку.

З.Апатія, індиферентне ставлення до суспільно-політичних змін. Фрустрація поряд з іншим породжує політичну апатію, що означає стан людини, яка не бажає брати участь у політичних процесах, байдужа до політичних подій, державно-політичних рішень і не цікавиться національними політичними цінностями. За умов, коли політична влада не реагує на звернення, прохання щодо розв'язання нагальних проблем громадян, значна кількість людей зневірюється в можливості поліпшити своє становище, стає байдужою до політичної влади. Апатія найбільш виразно виявляється в абсентеїзмі й пов'язана з тим, що частина людей втрачає віру в те, що через вибори можна щось змінити. У зв'язку з цим український політолог Д. Гаврилук зазначає, що абсентеїзм в Україні виявляється сьогодні «як небажання громадян відповідати за розвиток своєї держави; як спотворене розуміння громадянських обов'язків та неготовність самотужки забезпечувати свою громадянську суб'єктність» [6, с. 209].

Разом з тим політична апатія здатна спричиняти кризові ситуації в цілих сегментах суспільно-політичного життя. Йдеться, скажімо, про кризу партійної системи, коли політичні партії не виконують своїх функцій, не впливають на переконання, світогляд громадян. Так, в Україні існують десятки партій, за якими стоять тільки політтехнологи. Як результат, вибудовується цілеспрямована партійна політика, спрямована на маніпуляцію свідомості. Внаслідок такої ситуації виникає політичне відчуження в суспільстві. Звинувачувати людей в апатії не завжди доречно, оскільки відчуження виникає не по відношенню до політики як такої, а лише до «шоу-політики».

Ситуація, що утвердилася в пострадянських країнах, є одним з негативних наслідків панування тоталітарної системи, що породила ета-

тизм, пасивність, закрити для звичайних громадян номенклатурну систему, як своєрідне сито для вибіркової участі в державному управлінні. Хоча система, яка виключала існування незалежних організацій, незалежного мислення, залишилась у минулому, значна кількість породжених нею проблем ще довго переслідуватимуть посттоталітарні країни. Найгіршим проявом апатії в цих країнах є втрата людьми почуття особистої причетності до визначення майбутнього.

4. Соціальна аномія. В умовах руйнування соціальних стандартів, недієздатності існуючих норм, які управляють людською поведінкою, постає таке небезпечне явище як соціальна аномія. Е. Дюркгейм розглядав її як загальний стан суспільства чи особистого ставлення до нього в умовах слабого консенсусу, недостатньої віри в соціально мотивовані цілі й цінності, втрати ефективності нормативних і моральних рамок, які регулюють колективне та індивідуальне життя. У політичному контексті соціальну аномію часто пов'язують з електоральною пасивністю, латентними конфліктами, беззаконням, бездіяльністю влади та іншими антисоціальними явищами. Український політолог Ю. Шайгородський вважає, що застосування теорії аномії для аналізу сучасної ситуації є перспективним, насамперед «з огляду на те, що українське суспільство все ще перебуває у стані своєрідного ціннісного «вакууму», пошуку системи ціннісних орієнтирів» [7, с. 27].

Соціальна аномія в умовах нестабільного розвитку розглядається як катастрофа системи регулювання індивідуальних бажань, в результаті чого особистість прагне більшого, ніж вона може реально отримати в рамках даної соціальної структури. За соціальної аномії виникає розбіжність між декларованими цілями та соціально структурованими шляхами їх досягнення. Особистість при цьому позбавляється почуття наступності, обов'язків, відповідальності, руйнується її зв'язок із суспільством. За умов, коли ціннісні та соціальні структури неналежним чином інтегровані, коли сама структура цінностей потребує певної поведінки та поглядів, а соціальна структура заважає цьому, тоді якраз і виникає тенденція до ігнорування всіх норм. Чим менше люди впевнені у способах дій, які підходять для досягнення їхніх цілей, тим більшою є їх аномія, тим нижчими можливості забезпечення власного добробуту, стабільної життєдіяльності.

5. Політичні стереотипи. У структурі політичної свідомості й культури перехідного періоду значне місце належить стереотипам, як зразкам бездумного, некритичного повторення звичної поведінки. Політичні стереотипи зазвичай опановують теоретичні, ціннісні й нормативні уявлення громадян. Політичні стереотипи можна визначити як стійкі, стандартизовані образи чи уявлення про політичні відносини, шляхи і

засоби вирішення політичних проблем, які утворилися на основі минулого досвіду. Вони виникають з консервативної масової політичної свідомості, яка не встигає адекватно оцінювати нову політичну ситуацію. Стереотипи дозволяють спрощувати складну та суперечливу політичну дійсність. З одного боку, це полегшує життя індивіду, а з другого — не дозволяє йому адекватно реагувати на складну динаміку мінливої політичної ситуації і нових явищ суспільно-політичного життя.

Поведінка, зав'язана на стереотипах, спричиняє до утворення безликої маси, натовпу. Зруйнувати стійкі консервативні уявлення здатні політичні знання, аналітичне мислення, інформаційні засоби, які розвиваються на плюралістичній, демократичній основі. Падіння загального рівня життя повертає особистість у лоно стереотипного мислення, блокує бажання до пізнання інновацій. Стереотипне мислення є особливо характерним для людей, які звикли орієнтуватися на державу і для яких характерний анклавний спосіб повсякденного буття. Таким своєрідним анклавом, середовище якого є прихильним до стереотипів, у сучасній Україні можна вважати Донбас, де утвердились уявлення про радянський споживацький, залежний від держави чи роботодавця спосіб життя як про еталон суспільно-політичного розвитку. Небажання інтегруватися в нову демократичну реальність у цьому регіоні, на думку українського етнополітолога Л. Нагорної, «компенсується, з одного боку, залишковою “радянськістю”, а з другого — своєрідним “регіональним патріотизмом”» [8, с. 221]. Стереотипне мислення зрештою й стало наслідком олігархічного корпоративізму на тіньовій основі, прагнення «сильної руки», демонстративної російськомовності, клієнт-патронатних відносин, що поступово, під впливом Російської Федерації, трансформувалися у сепаратизм.

Таким чином, в умовах нестабільного (як правило, перехідного) розвитку в людській свідомості виникає явище фрустрації, яке породжує в різних формах і проявах своєрідну регресію — захисний механізм психіки, процес, у ході якого людина повертається на попередню або менш зрілу стадію розвитку почуттів та поведінки. Фрустрація заважає нормальній життєдіяльності людини, реакцією якої на ускладнені умови чи ситуації є перехід до спрощених способів дії. З огляду на це, американський історик Гарольд Джеймс висловлює слушну думку: «Велика кількість діагнозів поглиблює кризу. Політичні страсті, викликані зіткненням різних інтерпретацій, роблять неможливим її розв'язання» [9]. А це, в свою чергу, поряд з вищеназваними явищами, породжує конформізм, дешевий популізм, архаїзацію суспільних відносин, корупцію та інші негативні явища.

Таким чином, з вищезазначеного можна зробити висновок, що правлячі сили пострадянських держав недооцінюють, або й зовсім ігнорують вплив фрустрації на людину й суспільство. Це є свідченням їхньої нездатності управляти інтересами і прагненнями електорату в періоди від виборів до виборів. Вони йдуть шляхом найменшого спротиву, а саме впливають на свідомість виборців маніпулятивними засобами виключно в періоди виборчих кампаній. Такий стиль правління таїть у собі небезпеку перманентного невдоволення діями влади. Зазначене є характерним і для української влади, не дивлячись на нагадування суспільства про свою незгоду з подібним ставленням до себе під час двох Майданів. Влада України досі не має чіткого уявлення про те, чого саме прагне рядовий українець і з приводу відсутності чого в нього може розвинути фрустрація. А тим часом суспільство все частіше висловлює незгоду з тим, що високоосвічена країна виявляється нездатною сформувати нормальну партійну систему, зупинити корупцію, сформувати справедливе судочинство, навчитися жити і працювати за європейськими стандартами.

Чи можливе за таких умов подолання фрустрації? Зовсім уникнути фрустрації в нестабільному суспільстві перехідного типу, подібному до України, на індивідуальному рівні неможливо, оскільки людину тут постійно переслідують непередбачувані обставини. Щоб зменшити фрустрацію, необхідно ставити перед собою обґрунтовані цілі та реально оцінювати свої можливості. Щоб уникнути фрустрації, варто менше сподіватися на владу, державу, представників політичної еліти, бюрократії. На рівні громадянського суспільства, яке лише народжується в Україні, подолання фрустрації сприятимуть: зниження впливу деструктивного мікросоціального оточення; формування навичок виваженої поведінки у складних життєвих ситуаціях; аналіз несприятливих тенденцій та встановлення їхніх причин; колективне додання труднощів через взаємодопомогу, спілкування, досягнення консенсусу.

Список використаних джерел

1. Прахова С. Теоретико-методологічний аналіз проблеми фрустрації на сторінках сучасних українських та російських періодичних видань / С. Прахова // Психологія особистості. — 2014. — № 1 (5). — С. 28 — 38.
2. Кола Д. Политическая социология / Доминик Кола. — М.: Издательство «Весь Мир», «Инфра-М», 2001. — XXII. 406 с.
3. Бергер Д. Революция Фрустрации: Размышления на двухлетие Майдана / Д. Бергер. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hvyly->

a.net/analytics/society/revolyutsiya-frustratsii-razmyishleniya-na-dvuh-letie-maydana.html

4. Большой толковый социологический словарь (Collins). Том 1 (А—О): Пер. с англ. — М.: Вече, АСТ, 1999. — 544 с.

5. Воронов І. О. Політична конфліктологія: діалектика соціальних суперечностей і суспільної злагоди. Монографія / І. О. Воронов. — К.: Генеза, 2005. — 320 с.

6. Гаврилюк Д. Ю. Роль феномену абсентеїзму в делегітимації політичних партій в Україні / Д. Ю. Гаврилюк // Політичні партії і вибори в Україні: матеріали міжнародного круглого столу за участю українських і польських науковців (Київ, 26 червня 2015 р.) / [наук. ред. І. О. Кресіна; упорядник В. П. Горбатенко]. — К.: Вид-во «Логос», 2016. — С. 209—216.

7. Шайгородський Ю. Аномія як суспільний і особистісний феномен / Ю. Шайгородський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — 2011. — Випуск 4 (54). — С. 19—29.

8. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. — К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — 405 с.

9. Джеймс, Гарольд. Как растратить впустую кризисное время / Гарольд Джеймс. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.idea-magazine.com.ua/archive/11306/advance/11321.html

References

1. 1. Prakhova S. Teoretyko-metodolohichnyy analiz problemy frustratsiyi na storinkakh suchasnykh ukrayins'kykh ta rosiys'kykh periodychnykh vydan' / S. Prakhova // Psykholohiya osobystosti. — 2014. — № 1 (5). — С. 28 — 38.

2. Kola D. Polytycheskaya sotsyolohyya / Domynek Kola. — М.: Yzdatel'stvo «Ves' Myr», «Ynfra-M», 2001. — KhKhII. 406 s.

3. Berher D. Revolyutsyya Frustratsyy: Razmyishlenyya na dvukhletye Maydana / D. Berher. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://hvylya-a.net/analytics/society/revolyutsiya-frustratsii-razmyishleniya-na-dvuh-letie-maydana.html>

4. Bol'shoy tolkovyy sotsyolohychesky slovar' (Collins). Том 1 (А—О): Пер. с англ. — М.: Вече, АСТ, 1999. — 544 с.

5. Voronov I. O. Politychna konfliktolohiya: dialektyka sotsial'nykh superchnostey i suspil'noyi zlahody. Monohrafiya / I. O. Voronov. — К.: Heneza, 2005. — 320 s.

6. Havrylyuk D. Yu. Rol' fenomenu absenteyizmu v delehitymatsiyi politychnykh partiy v Ukraini / D. Yu. Havrylyuk // Politychni partiyi i vybory v Ukraini: materialy mizhnarodnoho kruhloho stolu za uchastyu ukraïns'kykh i pol's'kykh naukovtsiv (Kyïv, 26 chervnya 2015 r.) / [nauk. red. I. O. Kresina; uporyadnyk V. P. Horbatenko]. — K.: Vyd-vo «Lohos», 2016. — S. 209—216.

7. Shayhorods'kyy Yu. Anomiya yak suspil'nyy i osobystisnyy fenomen / Yu. Shayhorods'kyy // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. — 2011. — Vypusk 4 (54). — S. 19—29.

8. Nahorna L. P. Rehional'na identychnist': ukraïns'kyy kontekst / L. P. Nahorna. — K.: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2008. — 405 s.

9. Dzheymy, Harol'd. Kak rastratyt' vpustuyu kryzysnoe vremya / Harol'd Dzheymy. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu:

www.idea-magazine.com.ua/archive/11306/advance/11321.html

Irina Gorbatenko

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Political Sciences,
National Pedagogical Dragomanov University

Social and political manifestations of frustration in an unstable development

Analyzed the concept, main characteristics and socio-political expression of frustration in an unstable development. These manifestations, including classified chaotic inconsistent actions and cognitive dissonance; aggression, violence; apathy and indifferent attitude to social and political change; social anomie; political stereotypes. The basic directions to overcome the frustration in the context of Ukrainian society. It was established that the government of Ukraine still has no clear idea of what it is seeking ordinary Ukrainian and the lack of what he can develop frustration. Meanwhile, society increasingly expresses disagreement with the fact that highly educated country is unable to form normal party system, stop corruption, to form a fair trial, to learn to live and work according to European standards. Stereotypical thinking is especially true for people who are used to focus on the state and which are characterized anklavnyy way of everyday life.

Keywords: *frustration, unstable development, cognitive dissonance, aggression, violence, apathy, social anomie, political stereotypes.*